

*Szabó Pál*¹

A FEJLETTSÉG TERÜLETI KÜLÖNBΣÉGEINEK ÉS TÉRSZERKEZETI ÁBRÁINAK KAPCSOLATA AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS ÚJ TAGÁLLAMAIBAN²

BEVEZETÉS

A fejlettség-elmaradottság területi különbségei különböző földrajzi szinteken, léptékekben érzékelhető a mindennapi életben, és mivel társadalmi feszültségeket generál, így a területi szakmai és területi szakpolitikai körben kiemelten vizsgált illetve kezelt jelenség. Az elmúlt évek területi fejlettségi kutatásainak egyik jellemzője, hogy a különböző vizsgálatok eredményeit gyakorta ún. térszerkezeti/területszerkezeti ábrák formájában jelenítik meg, s ez a megoldás idővel beszívárgott a területfejlesztésbe is, sőt már a fejlesztési elképzelések vizualizálását is elérte. E munkában azt mutatom be, hogy miként tükrözik a területfejlesztés vonatkozásában az ábrák a területi fejlettség egyenlőtlenségeit az Európai Unió, valamint egyes új tagállamai esetében.

A FEJLETTSÉG ÉS A TERÜLETSZERKEZETI ÁBRA

Elsőként a fejlettségről kell röviden írni. A területi fejlettség az adott földrajzi térrészen fellelhető természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális tényezők fejlettségének összességét jelenti, és mérését befolyásolja a vizsgált időszak, a vizsgált térség (annak földrajzi elhelyezkedése), a választott területi szint, a különböző dimenziók és mutatók léte, valamint ezek szerepének megítélése (Szabó és Farkas 2012). Emiatt a területi fejlettségi vizsgálatok sokfélék. Ugyanakkor többségükben vagy egy kiemelt mérőszámmal (GDP/fő, makro szinten: GNI/fő), vagy egy komplex, számított mutatóval mérik a jelenséget, s általában ezt tematikus térképen is ábrázolni szokták. (Ezen túl, szűkítve a kört, egy másik közös vonás is meg-megjelenik: a területi különbségek nagyságának és időbeli alakulásának méréséhez területi egyenlőtlenségi mutatóknak használnak; ezekről a mutatókról ld. pl. Nemes Nagy szerk. 2005.) Még tovább szűkítve a kört, fellelhetők olyan munkák is, amelyek a vizsgálatok eredményeit megkísérlik egyszerűbb vizuális formában is megjeleníteni és ún. térszerkezeti/területszerkezeti ábrákat készítenek. (A térszerkezet fogalmáról részletesen ld. Szabó 2008a). Fontos, hogy van a térszerkezet megjelenítésének egy másfajta megközelítési módja is, az objektumok irányából, azaz a térszerkezet-felfogások alapvetően kétfélék, ha a különböző területi elemzéseket, területfejlesztési dokumentumokat tanulmányozzuk: - az egyik a területi egyenlőtlenségek kutatása során, a terület egységek közötti mennyiségi és minőségi, alapvetően az értéktermeléshez és a fejlettséghez kötődő differenciák feltárása révén ragadja meg a térszerkezetet; - a másik a földrajzi környezet elemeihez, ezen belül a térségekhez (pl. területhasználat), illetve a területet lefedő településhálózatokhoz, közlekedési és más infrastruktúra-hálózatokhoz, mint térszerkezeti egységekhez kötődik.

Hogy miért készítenek ilyet a szerzők, ennek oka többféle lehet, talán leginkább azért, mert, ahogy Huntington (2002) is írja, általánosabb értelemben (elmélet, modell, paradigma vonatkozásában.), kell valamiféle egyszerűsített térkép a valóságról, mivel nélküle „a világ pusztán viruló, lármás zűrzavar” – az viszont, hogy miért, mennyire és mi célból van igénye a tudományos munkát író szerző(k)nek erre, talán a pszichológia irányába is elvinne, ám itt koncentráljunk csak arra, hogy meghatározott szakmai cél vezérli az alkotót.

Elsőként azt emelhetem ki, hogy ezen rajzolatok elnevezése kérdéses – bár sokan modellnek nevezik, én inkább tartom ábrának őket, meghagyva a modell fogalmat az

¹ Szabó Pál: Eötvös Loránd Tudományegyetem Földrajz- és Földtudományi Intézet Regionális Tudományi Tanszék, Budapest

E-mail: szabopalphd@gmail.com

² A cikk a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

általánosításnak (amikor nincs konkrét földrajzi tér, hanem a területi törvényszerűség generalizált formában van lerajzolva), s a mi eseteinkben inkább csak egyszerűsítés van (a területi kép egyszerűbb formájának bemutatása az adott konkrét földrajzi tér esetében) (erről részletesebben ld. Szabó 2012a).

Másodikként azt emelhetem ki, hogy ezek elkészítésének módszertana nem tisztázott. Véleményem szerint vannak lehetőségek szakszerű ábrázolásra, különböző statisztikai-térinformatikai-kartografikus módszerekkel révén (pl. a területi mozgóátlag, izovonalas térképek készítése), ám gyakorta a pusztá kéz, amelyet a szerző használ – ez utóbbi azonban kikezdhetheti magának a kutatási eredménynek a tudományos értékét is (ld. pl. Magyarország geodizájnya - Matolcsy et al. 2008).

Harmadikként a célt emelném ki. Mint utaltam rá, lehet ez öncélú „találmány”, meg lehet olyan szakmai „rajzkészítés”, amelynek eredménye közelebb hozza, feldolgozhatóbbá teszi az olvasó számára a jelenséget. Véleményem szerint ennek egyik klasszikus formája az oktatás, a másik pedig – az eddigi tapasztalataim alapján – a területfejlesztés, miután ide is beszivárgott, gyökeret vert és használatossá vált: egyrésztől egyszerűsített helyzetképet ad a fejlettség területi képéről (centrum, periféria, pólus tengely stb.), másrésztől viszont területfejlesztési célok vizuális megjelenítésére is szolgálhat (fejlesztési pólus, kiemelten támogatandó elmaradott térség stb.).

Végezetül lényeges az is, hogy nemcsak egy-egy térség vagy ország esetében, hanem mind az Európai Unió regionális politikájában, mind számos európai ország, régió gyakorlatában megfigyelhetők ezek az ábrák. S ami így már tény, hogy a sokasodó ábrahalmozás és a szakpolitikai szerepük illetve ennek növekedése indokolja tudományos vizsgálatukat. Fontos azonban itt kiemelni, hogy e munkában nem ilyen ábrák előállítására vállalkozom, hanem ezek vizsgálatára és értékelésére.

A TÉRSZERKEZETI ÁBRÁK VIZSGÁLATA

E téren az eddigi kutatásaim során területfejlesztési dokumentumok révén Magyarország régióit, megyéit, valamint Magyarországot és a Visegrádi országokat, ezen túl tudományos munkák révén az Európai Uniót vizsgáltam a fejlettség területi szerkezetének értelmezése és megjelenítése szempontjából (Szabó 2009, Szabó 2010, Szabó 2011, Szabó 2012b); utóbbi kettőre még később visszatérek. A vizsgálatokban olyan módon célszerű továbblépni, hogy egyrészt a „nagy üstöt” is megnézzük, azaz mi jellemzi az Európa Unió regionális politikáját ezen a téren, másrészt célzott mintaválasztással bővítem a vizsgálati kört: ebben a munkában más új EU-tagállamok területfejlesztési dokumentumait tekintem át a térszerkezet-szemléletet kutatva.

A TÉRSZERKEZETI ÁBRÁK AZ EURÓPAI UNIÓ REGIONÁLIS POLITIKÁJÁBAN

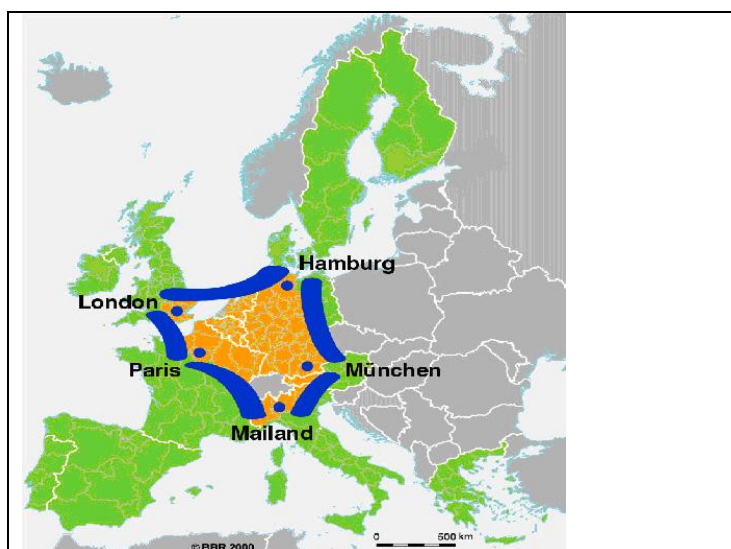
Elsőként magáról az Európai Unió regionális politikai gyakorlatáról kell írni. Mint korábban rámutattam, az európai területi szakma előszeretettel „modellezi” a kontinens térszerkezetét, sőt olyannyira elszaporodtak ezek, hogy szemléletbeli különbségeken alapuló csoportok alkothatók belőlük; s persze vannak köztük komolyak és komolytalanok (részletesen ld. Szabó P. 2009). De vajon ehhez miként áll az EU szakpolitikai rendszere?

Alapul az öt ún. Kohéziós Jelentést vettem, s külön elemeztem az integráció egy kapcsolódó, kiemelt regionális politikai dokumentumát is (ESDP). Ezt a vizsgálatot azért tartom lényegesnek, mert így ragadható meg, hogy miként kapcsolódik össze a tudományos kutatás és a szakpolitika ezen a területi szinten.

A Kohéziós Jelentések készítésére az Európai Bizottságot jogszabály kötelezi: „Az Európai Bizottság háromévente jelentésben foglalja össze a gazdasági és társadalmi kohézió terén az Unióban elért előrehaladást. ... A jelentésben az Európai Bizottság gazdasági, társadalmi és területi mutatószámok alapján elemzi az egyes régiók társadalmi-gazdasági

helyzetét és kilátásait. ...”³. A Lisszaboni szerződés annyiban módosította a korábbi helyzetet, hogy a gazdasági és társadalmi kohézió mellett a területi kohézió fogalmát is behozta a vizsgálandó jelenségek közé: „131. cikk: A 158. cikk a következőképpen módosul: a) az első bekezdésben a „gazdasági és társadalmi kohézió” szövegrész helyébe a „gazdasági, társadalmi és területi kohézió” szöveg lép;” (Lisszaboni Szerződés 84-85.o.), sőt külön címként így jelenik meg a Szerződésben: „Gazdasági, társadalmi és területi kohézió”.

Az *első Kohéziós Jelentés* 1996-ban jelent meg (EC 1996). Ebben nem jelenik meg térszerkezeti ábra. A területi fejlettség elemzése az egy főre jutó GDP alapján, országos és regionális szinten történik (ábraanyagban tematikus térképek, grafikonok, diagramok vannak). Az országos összevetésnél a „kohéziós szakadék” fogalmával viszont találkozunk, a 15-ök Európai Uniója országai közötti fejlettségbeli különbségre utalva, s ki is van emelve a négy kohéziós ország (Írország, Görögország, Spanyolország, Portugália) külön alfejezetben (‘The Cohesion Four’). A regionális résznél a centrum-periféria ellentét van megemlítve, külön nevesítve a perifériális Mediterrán régiók, valamint a keleti (egykori NDK), az északi (É-, és K-Finnország) és az északnyugati periféria (Írország és Nagy-Britannia egy része). Velük szemben, mint fejlett rész, a dél-német és észak-olasz régiók csoportja van kijelölve.

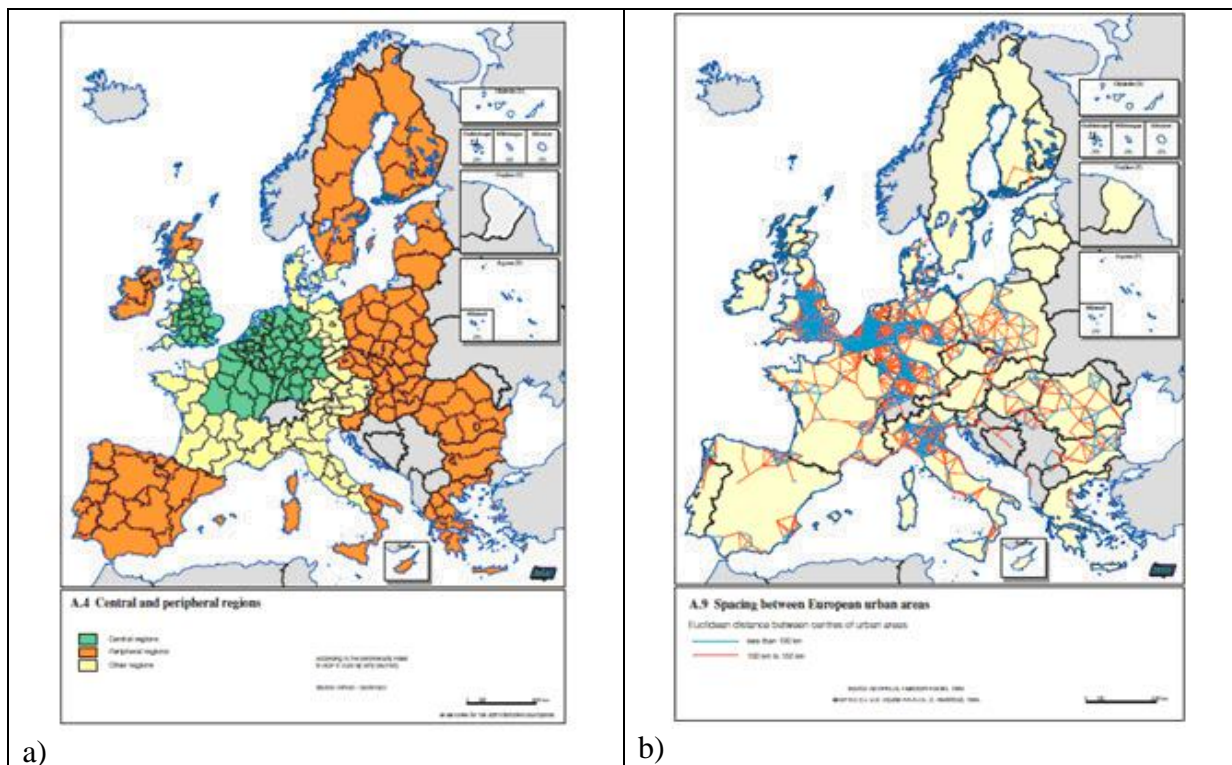
1. ábra: A Pentagon (Forrás: Schön 2000)

Az időrendi logikát követve a sort az *ESDP* (European Spatial Development Perspective) dokumentum folytatja, amely 1999-ben jelent meg (ESDP 1999). Cél volt az európai területi fejlődés következő évtizedét meghatározó irányok kidolgozása, s a következő időszak (2000-2006) területi politikáját magában foglaló fontosabb célkitűzések meghatározása (Rechnitzer 1998). E dokumentum témánk szempontjából azért jelentős, mert megemlíti, a területi fejlettségi különbségek alfejezetben, hogy Európa centrumterülete (amely magában foglalja London, Párizs, Milánó, München és Hamburg városokat) az EU lakosságának 40%-át és a GDP 50%-át birtokolja, ám a területének mindössze 20%-ára terjed ki. Forrásként az alábbi írja: „Estimates by the Federal Office for Building and Spatial Planning (BBR), Bonn”. Később, amikor a policentrikus és kiegyensúlyozott területi fejlődésről írnak a dokumentumban, ezt a földrajzi teret, a magterületet (‘core area’) Pentagon névvel illetik, amelyet az öt nagyváros jelöl ki. (A gazdasági trendek fejezetben ismételt megemlítik e formációt.) Ez egyértelműen egy térszerkezeti ábra (ha itt nem is rajzolták fel; mások azonban megtették: ld. pl. 1. ábra). A névvel ellátott alakzat bemutatásának célja, hogy felhívja a figyelmet a kontinens centrum-periféria megosztottságára, s indokolja vele, hogy miért is

³ <http://ec.europa.eu>

szükséges a többpólusú fejlődés generálása, s a perifériák felzárkóztatása. A Pentagon ábra ezt követően része volt a regionális politikának, több formában előkerült, s nemcsak háttéranyagokban (pl. ESPON – Territorial futures in 2030), hanem – mint látni fogjuk – a kohéziós jelentésekben is.

A *második Kohéziós Jelentés* 2001-ben jelent meg (IEC 2001). Elődjével ellentétben egyfajta térszerkezeti ábrák megjelennek e dokumentumban: egyrészt az integráció centrum-periféria térszerkezeti képét bemutató (2.a. ábra), másrészt a nagyvárosokból álló magterület elhelyezkedését megragadni szándékozó (2.b. ábra). Az első ábránál elérhetőségi számítások révén állt elő a térkép, s három térségtípust hoztak létre: centrumhelyzetű, perifériális és egyéb (köztes) régiók. A második esetben a meghatározott távolságon belüli nagyvárosokat összekötő szakaszok révén rajzolódik ki a kontinens nagyvárosainak tömörülése (egykes kutatók fogalmával élve az Európai Megalopolisz, de ezt nem említi a dokumentum). E két ábra abban a fejezetben jelenik meg, amely az első Kohéziós Jelentéssel szemben már külön foglalkozik a területi kohézióval. Ebben a részben nagy hangsúlyt kap a kontinens földrajzi centrumtárságának gazdasági ereje, túlsúlya, a centrum-periféria modellt említve. S a fejezet bár hivatkozik az ESDP dokumentumra, de az ott leírt (számításon alapuló) Pentagon elnevezés azonban nem jelenik meg a dokumentumban, más módon nyújtanak információt a kontinens térszerkezetéről. Ráadásul a saját centrum-periféria térfelosztásuk (26.a. ábra) esetében is közölnek konkrét adatokat: a centrum régiók a terület 14%-át fedik le, de a lakosság harmada, s a GDP majd' fele összpontosul ide. (Emellett a perifériális régiók különböző adatainak átlagértékeivel vetik össze a centrumtárságát.) Ebben a részben az ESDP-re hivatkozva külön kiemelik a policentrikus fejlődés szükségességét.

2. ábra: A térszerkezet megjelenítéséhez köthető ábratípusok az EU második Kohéziós Jelentéséből, a: centrum-periféria reláció, b: nagyvárosok összekapcsolódása (Forrás: EC 2001)

E munkában is sor kerül az egy főre jutó GDP országok és régiók közötti eltéréseinek elemzésére (tematikus térképekkel, diagramokkal, grafikonokkal), a gazdasági kohézió fejezetben. Itt Írország már a szakadék ('gap') túoldalára kerül, s csak a három déli ország

alkot külön tömböt, mint kohéziós országok. E részben, országos és regionális gazdasági fejlettség témában, nem lépnek túl az országok és régiók nevein, nem alkottak több országot érintő térbeli csoportokat. Lényeges kiemelni, hogy ez a dokumentum már foglalkozik külön a csatlakozásra váró országokkal ('candidate countries'), azok fejlettségi szintjével, s leírták, hogy a csatlakozás számottevően megváltoztatja az integráció területi képét.

A *harmadik Kohéziós Jelentés* 2004-ben jelent meg (EC 2004). E jelentés nem gazdag a térszerkezetet tekintve. A gazdasági és társadalmi kohézióról szóló fejezetben egy abszolúti „hivatali elemzés” található a gazdasági fejlettség területi különbségeinek vizsgálatára (adatok, ország és régiónevek, tematikus térképek, diagramok, grafikonok); „mentségükre szolgálhat”, hogy nagymértékben azzal voltak elfoglalva elemzéseikben, miként fognak az újonnan csatlakozott országok és régiók felzárkózni az EU szintjére. Azaz az újonnan fellépő nyugat-kelet ellentét vált dominánsabbá, kissé hátrébb szorítva a klasszikus centrum-periféria relációt, s ezt a szemléletet. Erre a relációra viszont nem készült konkrét „modell”, így nincs is mit példaként hozni, vagy nevesíteni.

Ugyanakkor a területi kohézióról szóló fejezetben a Pentagon kifejezés ismét megjelenik: az EU-ban a gazdasági tevékenység és a népesség nagyfokú koncentrációja található a centrumterületen vagy Pentagon térségében ('in the central area or pentagon'). Hivatkoznak a második jelentésre, amely ezt a zónát lehatárolta, s nevesítik is határait ('between North Yorkshire in England, Franche-Comté in France, Hamburg in northern Germany and Milan in the north of Italy'), valamint adatokkal látják el: a terület 18%-án a népesség 41%-a, a GDP 48%-a és a K+F 75%-a található meg. Itt igazából több keveredés van az előző jelentés és az ESDP centrumtérségei kapcsán. Nem egyértelmű a kapcsolódás a hivatkozott második jelentés centrumtérségéhez (2.a. ábra), mivel Észak-Olaszország nem része ott az ábrán a centrumnak, valamint nem is igazából ötszög alapú a centrum régiók által alkotott alakzat, s a második jelentésben nem is volt a Pentagon nevesítve. Ugyanakkor ha pedig az ESDP Pentagonjára gondolnak, akkor pedig nem térségek és városok, hanem csak városok a határok, és öt város (München kimaradt), s a terület százalékos értéke pedig nem passzol (itt 18%, ott 14%). Ami lényeges, hogy a Pentagon szakmai térnyerése figyelhető meg, hiszen megjelenik az európai centrumtérség szinonimájaként (ennek jelentőségét ld. később), ráadásul olyan módon is megjelenik, hogy Pentagon mag ('core 'pentagon)'), központi Pentagon ('central pentagon'). Ezen túl említésre kerül még egy városokból álló ív ('arc') Londontól Milánóig, a Rajna völgyén át. (Ez igazából a Kék Banán térszerkezeti elképzelés nagyvárosiasított formája, azaz az előbb említett Európai Megalopolisz). Itt is a perifériák és az ellenpólusok fejlesztése kapcsán kerül kiemelésre ezt a térszerkezeti elképzelés.

A *negyedik Kohéziós Jelentés* 2007-ben jelent meg (EC 2007)⁴. Klasszikus értelemben vett térszerkezeti ábra nincs a dokumentumban. A gazdasági fejlettség országos és regionális különbségeit elemző részben egy átlagos helyzetelemzést találunk (adatok, országok, régiók, térképek, diagramok, grafikonok). Itt a hangsúly főként már a régi és új tagállamok, s régiók közötti fejlettségbeli különbségeken van, valamint nagy hangsúlyt kap a főváros-vidék ellentét, s ennek fokozódása. Új területi feszültség jött létre, illetve egy régi fokozódott, ugyanakkor a klasszikus ellentét (centrum-periféria) tovább mérséklődött. A centrum-periféria ellentét igazából ezek tükrében valamelyest kisebb súllyal szerepel, mint korábban. Azonban a Pentagon még megjelenik, bár mindössze érdemben egy említést kap (9.o.): „az EU gazdasági központja (az ún. Pentagon, amelynek öt sarkában London, Hamburg, München, Milánó illetve Párizs áll) és az EU többi régiói közötti szakadék is csökkent”. Viszont a centrumterület és a Pentagon közötti megfeleltetés elég triviálisnak tűnik, azaz mintha

⁴ Ki kell emelni, hogy ez már magyar nyelvre lefordítva is elérhető, amely egyrésztől jó, másrésztől viszont az is tény, hogy mivel nem szakfordító készítette, így több helyen nem pontos a fordítás. Például azt, hogy „the traditional economic hub of the EU”, itt a Pentagonra gondolva, nem szerencsés úgy lefordítani, hogy az „EU fent említett hagyományos „ötös fogata””.

tényként számolhatnánk azzal, hogy az EU magterületét Pentagonnak hívjuk. Ezt jól példázza ebből az időből, hogy az ekkori, az EU Regionális Politikájáért felelős biztos, Danuta Hübner e „modell” elfogadta, s például az aktuális regionális politikai ciklus (2007-2013) főbb jellemzőit ismertető uniós hivatalos kiadvány bevezetőjében külön kiemeli ezt az alakzatot, „Jelenleg a gazdasági termelés 43%-a, a kutatási és innovációs beruházás 75%-a Európa területének csupán 14%-ára összpontosul: a London, Hamburg, München, Milánó és Párizs közötti úgynevezett „pentagon”-ra.” (EC 2008, 1.o.).

Az *ötödik Kohéziós Jelentés* 2010-ben jelent meg (EU 2010). Ez a dokumentum, elődjeivel szemben, sokkal nyitottabb szemléletű, sokkal többet alapoz (konkrétan hivatkozik) tudományos munkákra, akár az EU keretein belül (pl. ESPON) készültek, akár más szakmai műhelyekben. Kicsit oldódik a „hivatali szájíz”, s folytatva a korábbi trendet, még inkább színes szakmailag és olvasmányosság szempontjából, s úgy tűnik, már nemcsak a szakértőknek íródott munka. Ugyanakkor a térszerkezeti ábrák szempontjából erős visszalépés figyelhető meg. A dokumentum hangsúlyozza, hogy az EU általános fő célkitűzéseivel, kifejezetten az Európa 2020 stratégiában leírtakkal kell összhangba hozni a Kohéziós Politikát. A dokumentum a területi kohézió kapcsán (feltehetőleg a különböző területi lobbik eredményeként) kiemeli külön olyan területi dimenziókat, amelyek korábban nem annyira voltak a fókuszban. A dokumentum első fejezete szól a gazdasági, társadalmi és területi helyzetképről, ebben a térszerkezethez közvetlenül köthető elem nincs: a gazdasági fejlettség területi különbségeinek elemzése az adatok, egyenlőtlenségi mutatók, térképek, diagramok, grafikonok együttesére épít. Ebben a részben az új tagállamok felzárkózása, valamint a nagyvárosi régiók–vidéki térségek ellentéte kap, klasszikusan regionális elemző módon, nagy hangsúlyt. Az utóbbi azért lényeges témánk szempontjából, mert pont hogy a mozaikosságot, mikroszintű ellentétekre helyezi a hangsúlyt, ám nem kerül elő ehhez kapcsolódva klasszikus térszerkezeti ábra, bár létezik erre az „Európai Szőlő modell”, Kunzmann jóvoltából (Szabó 2009). Nagy váltást mutat az is, hogy a korábban hangsúlyozott centrum-periféria reláció gyakorlatilag nem kerül elő, s a Pentagon kifejezés nem jelenik meg. Ennek okai többfélék lehetnek. Egyrészt új Bizottság állt fel, új regionális politikai biztossal (Johannes Hahn), akinek szakmai szókincsében, megnyilatkozásaiban nem szerepel ez a területi formáció. Másrészt az is oka lehet, hogy nem állt olyan biztos lábakon ez a térszerkezeti elképzelés, több oldalról érte kritika. Harmadrészt a Pentagon által sugallt ellentét (centrum-periféria) gyengült az elmúlt években, miközben más területi dimenziók válnak markánsabbá, kifejezetten a nagyváros-vidék ellentét fokozódása figyelhető meg, s ez kap egyre nagyobb publicitást. Negyedszer, más dimenziók váltak fontosabbá, s a dokumentum e téren is inkább más irányba nyitott: a fejlettség többdimenziós többmutatós jellegét próbálta érzékeltetni.

Az alfejezetben eddig leírtak összegzéseként elsőként azt emelem ki, hogy az Európai Unió regionális politikai dokumentumaiban nincsenek „lazán”, „szabad kézzel” rajzolt térszerkezeti ábrák. A témához kötődő néhány ábra, amelyik van, az tudományos számításokon alapul. A másik fontos jellemző, hogy helyzetleíráshoz kötődnek, nem fejlesztési elképzelések megvalósításához. Azaz lényeges, hogy ezek gyakorlatilag helyzetleíró térszerkezeti ábrák, nem pedig fejlesztési célt megfogalmazók. A harmadik, hogy a hivatalos dokumentumok nem is nevesítik a tudomány berkeiben született és elterjedt „modelleket” (nem kerül elő a Kék Banán, az Európai Szőlő stb.), hanem mindössze egy átvett (Pentagon), illetve egy saját centrumtérseget jelenítenek meg, ráadásul kicsit össze is mosva a kettőt. S a legfrissebb anyagok pedig azt tükrözik, hogy még ez a forma is jelenleg eltűnőben van, illetve eltűnt (?). (Annyit kell ezekhez még azonban hozzátenni, hogy egyes dokumentumok háttérben készült anyagok, amelyek azonban nem az EU hivatalos dokumentumai, viszont nagyobb számban találhatók meg ezen rajzos elképzelések.)

Bevallhatjuk, hogy igazából ezeket is vártuk eredményül, hiszen az Európai Unió egy komoly intézmény, s nagyon óvatosan kell ezen a téren (is) mozognia. Waterhout (2001) ezt úgy látja, hogy a tagállamok illetve képviselőik mindig óvatosan fogadták a rajzos szimulációkat, és gyakorta megfogalmazták az ábrákkal, elnevezésekkel kapcsolatos észrevételeiket, módosítási javaslataikat, vagy – ha például rossz színben tüntették fel országukat – egyszerűen csak megsértődtek. Az ezredforduló előtti időszak tapasztalatait összegezte így a szerző, és feltehetőleg a sok negatív visszajelzés miatt húzódtott még inkább vissza ez az irányzat az Európai Unió hivatalos regionális politikai dokumentumaiban, a tagállamokra való tekintettel, amelyből ráadásul most már elég sok is van. Igazából az egyszerű hivatali, érték-semleges stb. térszerkezeti információk, amelyek „kijöhetnek a gépezetből”, mert csak ezeket fogadják el a tagországok, s így végül a teljes körű konszenzussal maga az integráció.

TÉRSZERKEZETI ÁBRÁK AZ ÚJ EU TAGÁLLAMOK GYAKORLATÁBAN

Az országok gyakorlatát tekintve az eddigi vizsgálataim a Visegrádi országokra terjedtek ki, azok országos területfejlesztési dokumentumaira; ezek lényege röviden az alábbiakban olvasható.

A négy ország esetében a területi fejlettségi különbségek hasonlóak a magyarországi helyzethez:

- A négy ország egy főre jutó GDP-je (pps) az európai uniós átlag 80 és 63%-a között van (2010) (Csehország 80%, Szlovákia 74%, Magyarország 65%, Lengyelország 63%)
- A gazdasági fejlettség (GDP/fő, pps) regionális különbségei nagyok, az Európai Unió országai között a legmagasabb értékekkel rendelkezők között vannak (Szabó 2008b, EU 2010)
- Ráadásul ezek a különbségek nőnek: az egy főre jutó GDP NUTS 2 és NUTS 3 szintű egyenlőtlenségeinek alakulására jellemző, hogy míg az EU 27 esetében csökkentek a különbségek az elmúlt években, addig ezen országok esetében növekedtek (Szabó 2008b, EU 2010). Ennek fő oka, hogy a politikai és gazdasági nyitás óta a fővárosi térségek kiugróan gyorsan fejlődnek, amellyel a vidék nem tudja tartani a lépést. Tény azonban, hogy a vidék sem egységes, vannak fejlődő térségek is, ám ezeket érte el a gazdasági válság az elmúlt években, valamelyest nivellálva a vidéki egyenlőtlenséget, de növelve az országos differenciát. (Ez alól Lengyelország némileg kivétel, mivel itt a policentrikus térszerkezet kicsit oldja a területi feszültséget, valamint itt kevésbé éreztette hatását a gazdasági válság is, az ország zártabb gazdaságából eredően.)

Ezen országokban, hasonlóan Magyarországhoz, a területfejlesztés alapvető célja a vidék felzárkóztatása, azaz egyrészt a fővárosi régiók ellenpólusainak megteremtése, másrészt az igazán elmaradott térségekben a növekedés és fejlődés elindítása. Kérdés ezek után, hogy vajon a négy ország térszerkezeti ábrái mennyiben tükrözik ezt a helyzetet és ilyen jellegű célokat, valamint mennyire hasonlít a négy ország „térszerkezet-gyakorlata“?

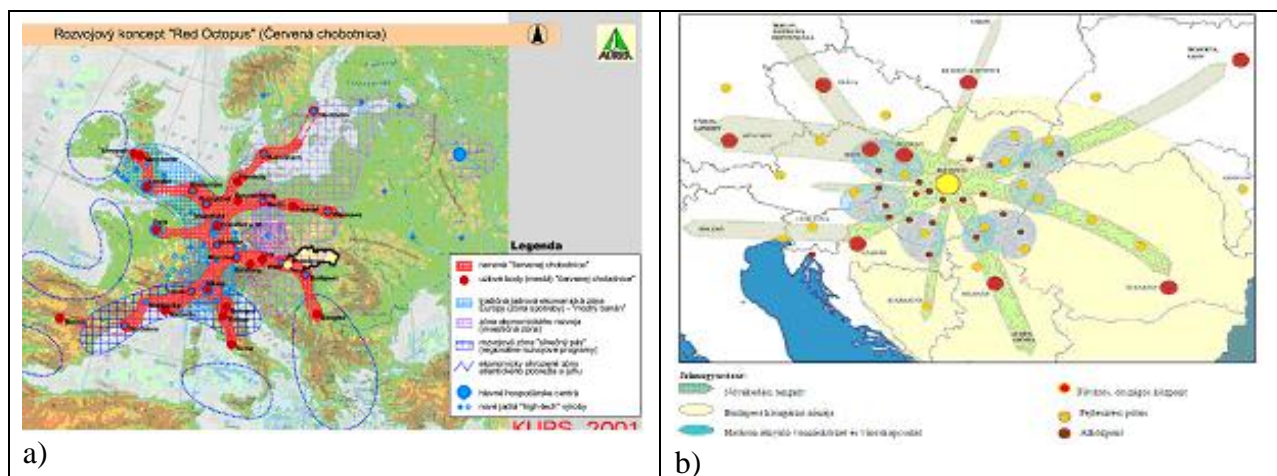
Ha összevetjük a négy vizsgált ország nemzeti területfejlesztési dokumentumait (1. táblázat), az alábbiakat állapíthatjuk meg: viszonylag hasonló a dokumentumok ábraanyaga szemléletében, a használt típusokból egy-egy elemben azonban van eltérés. Amiben egyeznek: egyikben sincs a helyzetleíráshoz kötődő klasszikus, országos szintű térszerkezeti ábra, hanem a területfejlesztéshez kapcsolódók vannak mind a négy országban; ezek hierarchizált fejlesztési központokat (Csehországban csak központokat), hierarchizált tengelyeket (Lengyelországban csak tengelyeket) jelölnek ki a földrajzi térben. Megfigyelhető, hogy az országos szintű területfejlesztés a térszerkezet szempontjából valóban koncentrálna az adatokból kirajzolódott területi feszültségek oldására (csomópontok, tengelyek fejlesztése). A fejlettség területi különbségeit pedig GDP/fő értékekkel és klasszikus tematikus térképekkel (ill. táblázattal) szemléltetik. A hasonlóságok okai általánosan a

hasonló területi társadalmi, gazdasági problémák, a hasonló történeti múlt, valamint a nyugat-európai területi kutatások és regionális politika tényezőinek, jellemzőinek, szempontrendszerének adaptálása.

1. táblázat: *Térszerkezeti ábratípusok előfordulása a Visegrádi országok országos területfejlesztési dokumentumaiban (Forrás: Szabó 2012a)*

	Magyarország ⁵	Lengyelország ⁶	Csehország ⁷	Szlovákia ⁸
Az ország európai környezetben	- (tágabb környezet)	-	-	X
GDP/fő térkép	X	X	X	- (táblázatban)
Fejlettségi térségtípusozás (komplex mutató) térképe	X	-	-	X
Klasszikus térszerkezeti ábra az országra	-	-	-	-
Fejlesztési célokat mutató térszerkezeti ábra	X	X	X	X
Lehatárolt fejlesztési területeket bemutató ábra	X	X	-	-

Két olyan ábra van, amelyik közel áll a felfogásomban élő klasszikus térszerkezeti ábrákhoz (3. ábra): Szlovákiánál (a) van egy, amelyik elhelyezi az országot Európai kontextusban; ez az ábra több európai térszerkezeti „modellt” feltüntet (Kék Banán, Vörös Polip, Napfényövezet stb.). Magyarország esetében (b) pedig tágabb környezetbe helyezték az országot, s az ábrán csomópontok (főváros, országos központ; fejlesztési pólus (cél); alközpont (állapot)), tengelyek (növekedési tengely) és zónák (vonzáskörzet, kisugárzó zóna) jelennek meg.

3. ábra: *Térszerkezeti ábrák (Forrás: b: KURS 2011; a: II. OTK 2005)*

A továbbiakban, a logikai szemléletet követve, az EU új, „kelet-közép-európai” tagállamaival bővítettem a vizsgálati kört. Ezekre is igaz, hogy jelentősek a területi fejlettségi

⁵<http://www.vati.hu/static/otk/hun/letoltesekhun.html>

⁶KSRR 2010:

http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/polityka_regionalna/ksrr_2010_2020/informacje_podstawowe/strony/ksrr_2010_2020_inf_podstawowe.aspx

⁷SRR 2006: <http://www.mmr.cz/Regionalni-politika/Koncepcie-Strategie/Strategie-regionalniho-rozvoje-Ceske-republiky-na>

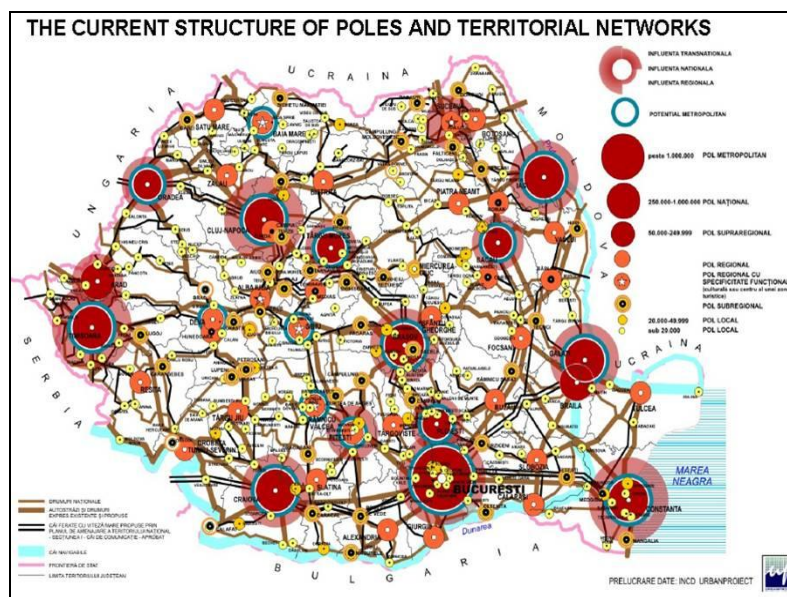
⁸KURS 2011: <http://www.build.gov.sk/mvrrsr/index.php?id=1&cat=222;>

<http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=19828>

különbségek, mindössze Szlovénia esetében beszélhetünk valamivel árnyaltabb differenciáról. S igaz, mint a Visegrádi négyeknél, hogy a főváros gyakorlatilag egyedül jelenik meg európai városhierarchia felsőbb szintjén.

Az ábrabőség példája: *Románia* anyaga, az Országos Területfejlesztési (Konceptió) Stratégia 2030-ig⁹, a „jó tanuló” anyaga: alapos körültekintéssel készült, amelyben más országok (közte hazánk) gyakorlatát és az Európai Unió számos hivatalos és kutatási dokumentumát figyelembe vették. Jól felépített, logikus szerkezetű, és ábraanyagban rendkívül gazdag. Ami a témánkat illeti: egyrészt megjelenik az európai kontextus – egyrészt a Pentagon és a Kék Banán „modell” veszik alapul (jelen), másrészt a Vörös Polipot is (jövő) (utóbbi esetében a szlovák anyagból származó ábra szerepel /ld. konkrétan a 3.a. ábra/, de ESPON-hivatkozással...), valamint az ESPON jövőbeli területi scénárióit. Ezek leginkább arra hívják fel a figyelmet, hogy Románia az EU földrajzi és gazdasági periferiáján helyezkedik el, a fejlett, gyorsan fejlődő területek nem érintik. Az országon belüli gazdasági képet (kihívások, lehetőségek) munkaerő-piaci és GDP-változási mutatókkal érzékeltetik, szorítkozva a statisztikai adatokra, grafikonokra, térképekre; egy ábra jelenik meg a helyzetről, de csak a háttéranyagban (4. ábra). A helyzetképből felépített, kilenc pontba szedett célkitűzések esetében viszont már a térszerkezeti ábrázolás hihetetlen gazdagságával találkozunk, szinte minden területfejlesztési célkitűzést vizuálisan is megjelenítettek. Jellemző ugyanakkor, ahogy a Visegrádi négyeknél, hogy nincs nevesítve román területszerkezeti „modell”, a jelmagyarázatok, szöveg klasszikus területfejlesztési elnevezésekre szorítkozik (pólus, tengely stb.). Emellett jellemző, hogy az ábrák döntő része városi központokban és közlekedési folyosókban gondolkodik, maga a háttéranyagból származó aktuális területi kép is.

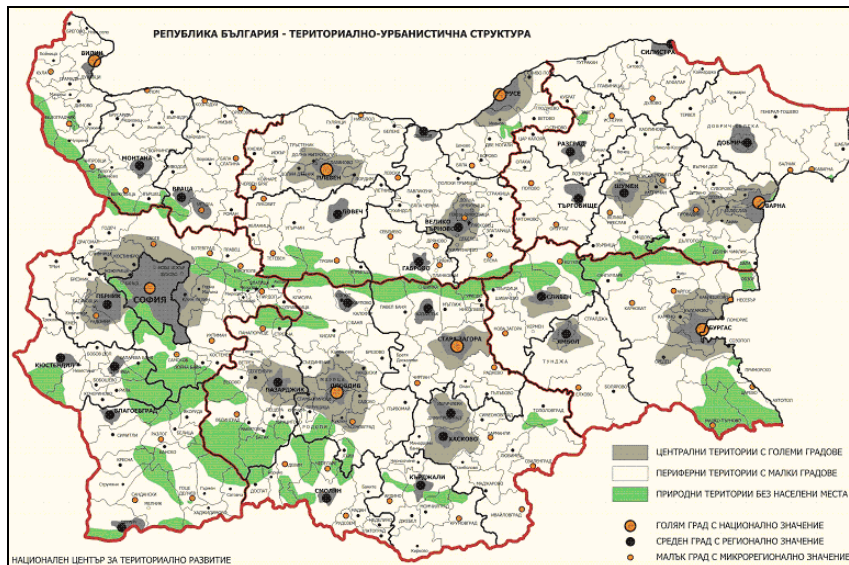
4. ábra: Románia térszerkezete (Forrás: Vrabet 2007)

Az ábraszegénység példája: *Bulgária* 2005-2015-ös időszakra készített Nemzeti Regionális Fejlesztési Stratégiája¹⁰ viszont területszerkezeti ábrák tekintetében elég szegényes lett, igazából egy olyan ábra van, amely szemléletünkhöz közel áll (5. ábra), itt a központi, a perifériális és a természeti környezet zónáit határolták le, valamint az országos, regionális és mikroregionális jelentőségű városokat. A munkában néhány tematikus térkép található

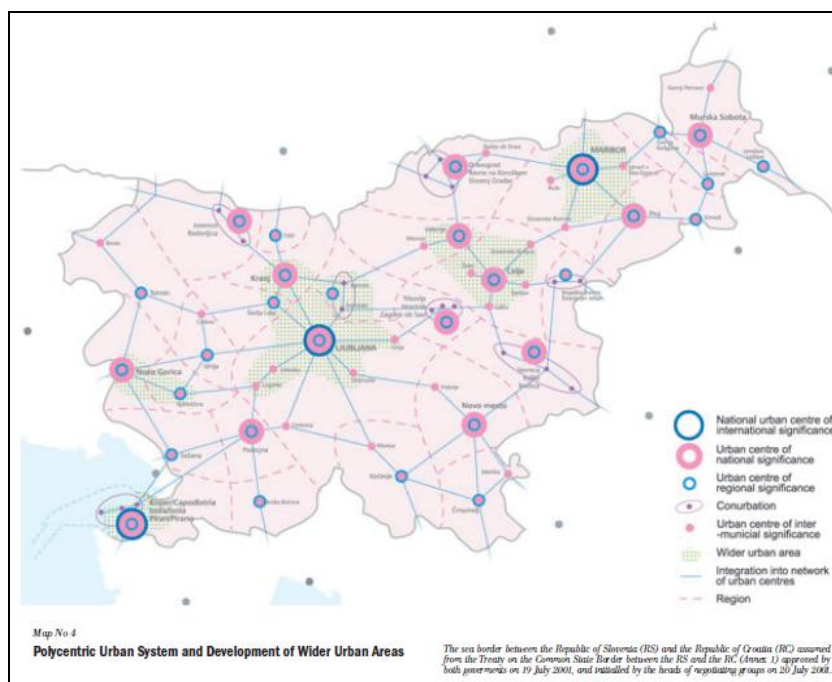
⁹ http://www.mdrl.ro/_documente/publicatii/2008/Brosura%20Conc_strat_dezv_teritoriala.pdf

¹⁰ <http://www.mrrb.government.bg/index.php?do=law&id=221&lang=bg&type=4>

különböző társadalomstatisztikai mutatókra és általános térképek pedig közlekedési jellemzőkre. A munka szemlélete a Visegrádi négyekéhez áll közel, de nincs területfejlesztési célokat ábrázoló térkép, s a regionális GDP/fő is csak grafikonon jelenik meg, ellenben a gazdaságilag problémás területek ki vannak jelölve (térképen is).

5. ábra: Bulgária térszerkezete (Forrás: НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 2005 - 2015 Г.)

6. ábra: Szlovénia térszerkezete (Forrás: Spatial Development Strategy of Slovenia, 2004)

A természet közelség példája: Szlovénia országos területfejlesztési stratégiai dokumentumában¹¹ már az elején komoly hangsúlyt kap a fenntartható fejlődés, azaz a társadalmi, gazdasági területi fejlődés-fejlesztés esetében a természeti környezet kiemelt

¹¹ http://www.arhiv.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/drugo/en/sprs_eng.pdf

szerepű felfogásukban. A fejlettséget tükröző területszerkezeti ábrák tekintetében elmondható, hogy gyakorlatilag mentes tőlük a dokumentum: az európai kontextusban a hivatalos kapcsolatokat (nemzetközi együttműködések) emelik ki vizuálisan, az országos viszonylatban pedig egy településhálózat-fejlesztési, közlekedési infrastruktúra-fejlesztési és egy környezetvédelmi tervezési dokumentum egyvelege rajzolódik ki a szöveggel arányos ábraanyag esetében. Sokat sejtet az is egy, az eddigiektől eltérő szemléletről, hogy a GDP meg sincs említve a dokumentumban. A térszerkezeti helyzetképről egy ábra tanúskodik, településhierarchia-hangsúllyal (6. ábra).

Végezetül ezen három ország esetét is célszerű beilleszteni a rendszerbe: 2. táblázat. A korábbi gyakorlathoz képest színesedett a kép, emiatt is látszik célszerűnek utólag ez a vizsgálat, hiszen nem lehet egy „kaptafára felhúzni” a térség országait térszerkezeti szempontból. A GDP/fő szerényebb területi (és gyakorlatilag nulla vizuális) szerepe a jellemző, a területi fejlettség komplex értelmezése teljesen elmarad, viszont a Visegrádi négyekhez hasonlóan „kézzel skiccelt” országkép sincs. Van viszont mindhárom esetben objektumközpontú térszerkezeti ábra (ld. 4-6. ábrák). Románia esetében pedig az európai térszerkezet is megjelenik, valamint a fejlesztési célokat sok szempontból vizuálisan érzékeltető ábrásor.

2. táblázat: *Térszerkezeti ábratípusok előfordulása Románia, Bulgária és Szlovénia országos területfejlesztési dokumentumaiban*

	Románia	Bulgária	Szlovénia
Az ország európai környezetben	X	-	-
GDP/fő térkép	-	-	-
Fejlettségi térségtipizálás (komplex mutató) térképe	-	-	-
Térszerkezeti ábra (pólusok, tengelyek, centrumok, zónák) az országra	X	X	X
Klasszikus térszerkezeti ábra az országra	-	-	-
Fejlesztési célokat mutató térszerkezeti ábra	X	-	(X)
Lehatárolt fejlesztési területeket bemutató ábra	(X)	(X)	-

ÖSSZEGZÉS

A vizsgált országos dokumentumok kapcsán azt emelhetem ki először, hogy nem adtak helyet a hazai kutatók országos területszerkezeti elképzeléseinek, ábráinak, mindössze az európai kontextus esetében fordult elő néhány helyen, hogy megjelentek ilyen rajzolatok. Azt is célszerű kiemelni, hogy az itt vizsgált országok esetében jellemző területi feszültség a főváros-vidék probléma, így nem meglepő, hogy az országos területfejlesztési dokumentumaikban mindenhol területfejlesztési célként jelenik meg a policentrikus területi fejlődés elősegítése, a fővárossal szembeni ellenpólusok erősítése. Ez a szemlélet régi keletű, de az elmúlt időszakban az Európai Unió által is erősen preferált, így mindenképp érthető komoly hangsúlya. Ebben látják a területi fejlettség egyik erős dimenziójának, a főváros-vidék ellentét oldását. (De, bár léteznek rá ismert európai területszerkezeti ábrák, Banán, Szőlő stb., ilyen jellegűeknek nyoma sincs a dokumentumokban.) A legtöbb anyagban megfigyelhető még a közlekedés hálózatjellegének erősítése, mint cél (fejlesztési tengelyek), szintén a centrikusság oldása miatt, s így próbálva elősegíteni a jelentős területi fejlettségbeli különbség oldását. (Erre, a fejlettség „terjedésére” is vannak európai elképzelések, Polip karja, Csillag nyalábja stb.), de ilyen sem jellemző ezen a dokumentumokra.) Az is idekapcsolódik még, a térszerkezet felfogásokat nézve, hogy a kétféle szemlélet megfogható ebben a gyakorlatban, mivel a fejlesztési dokumentumokban az előbbieken (pólus, tengely) túl meg-megjelenik az elmaradott térségek lehatárolása is, fejlesztési célból.

Ami fontos e területfejlesztési célok esetében, hogy az első két cél szakmai berkekben már vitatott: egyrészt szabad-e nagyvárosokat fejleszteni, miközben falusias perifériák a létminimumra sodródtak, s vajon lesz-e kisugárzás a nagyvárosból a környezetére, vagy csak erőforrás elszívás, „pólusdagadás” várható; másrészt az autópálya léte, mint az elmaradott térségek számára a tőkevonzás feltétele („varázsszőnyeg”), sok helyen nem váltja be a hozzáfűzött reményeket. Ezen területi kérdések (fejlesztés, eredmény, hatás stb.) vizsgálata ebben a térségben, a térség országaiban rendkívül fontos lenne, mivel most még jelentős uniós támogatások érkeznek, egy ideig, aztán már kevesebb, így nem mindegy, hogy mire költjük el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- EC 1996. First report on economic and social cohesion. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- EC 2001. Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory. Second report on economic and social cohesion. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- EC 2004. A new partnership for cohesion convergence competitiveness cooperation. Third report on economic and social cohesion. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- EC 2007. Growing regions, Growing Europe. Fourth Report on Economic and Social Cohesion. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- ESDP 1999. European Spatial Development Perspective Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. Agreed at the Informal Council of Ministers responsible for Spatial Planning in Potsdam, May 1999. Published by the European Commission.
- EU 2010. Befektetés Európa jövőjébe. Ötödik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról. Az Európai Unió Kiadóhivatala, Luxembourg.
- EU 2011. Befektetés Kohéziós politika 2014-2020. Befektetés a növekedésbe és a munkahelyekbe. Az Európai Unió Kiadóhivatala, Luxembourg.
- HUNTINGTON, S. P. 2002. A civilizációk összezsugorodása és a világrend átalakulása. Európa Kiadó, Budapest.
- MATOLCSY GY., CSIZMADIA N., CSORDÁS L. 2008. A magyar gazdaság térszerkezeti változásai. Térbeli dimenziók, fejlődési tengelyek, övezetek. Magyar Gazdaságfejlesztési Intézet, Budapest.
- NEMES NAGY J. SZERK. 2005. Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- RECHNITZER J. 1998. A területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- SCHÖN, K.P. 2000. Einführung – Des Europäische Raumentwicklungskonzept und die Raumordnung in Deutschland. Informationen zur Raumentwicklung, nr.3/4, I – VII.
- SZABÓ P. 2008A. A térszerkezet fogalma és értelmezése. Tér és Társadalom 4: 63–80.
- SZABÓ P. 2008B. A gazdasági fejlettség egyenlőtlensége az Európai Unió különböző területi szintjein. Területi Statisztika 6: 687–699
- SZABÓ P. 2009. Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. Földrajzi Közlemények 133: 121–134.
- SZABÓ P. 2010. A térszerkezet kartografikus megjelenítése a hazai regionális szintű területfejlesztési dokumentumokban. Falu Város Régió 2-3: 28–34.
- SZABÓ P. 2011. A térszerkezet jellemzői a megyei területfejlesztési dokumentumokban. Comitatus 205: 3–16.

- SZABÓ P., FARKAS M 2012. A fejlettség különböző felfogásai és mérései Európában és Magyarországon. Közép-Európai Közlemények 1: 86–101.
- SZABÓ P. 2012A. Térszerkezeti ábrák a Visegrádi országok gyakorlatában. In: Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. Konferenciakötet, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász. 167–175.
- SZABÓ P. 2012B. Térszerkezeti modell – területszerkezeti ábra. Regionális Tudományi Tanulmányok 16: 187–197.
- VRABETE M. 2007. CEE: a traditional periphery or a new growth pole? In: Regional Development in Central and Eastern Europe.
- WATERHOUT B. 2001. Polycentric Development: What's Behind it? Paper for the Lincoln Institute Conference on European Spatial Planning. Lincoln Institute, Cambridge MA.